

Nervøsitetens tidsalder

Møller, Jes Fabricius

Published in:
Uden for murene

Publication date:
2002

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Møller, J. F. (2002). Nervøsitetens tidsalder. I *Uden for murene* (s. 52-61). Gad.

Jes Fabricius Møller

Nervøsitetens tidsalder

I de snævre redaktionslokaler på den nye hovedstadsavis *Politiken* gik man hinanden på nerverne – i omtrent bogstavelig forstand. Året var 1886, avisen havde underskud og medarbejderne nykker. En af avisens ejere og udgivere, Edvard Brandes (1847-1931), blev det for meget, og han rejste til Norge, tre ugers kurophold på sanatoriet i Grefsen ikke så langt fra Kristiania. "I Grefsens mange kolde Bade dukker jeg mine syge Nerver." som han skrev til sin ven, den norske digter Alexander Kielland (1849-1906).

Brandes var ikke ene om at have nerver. Det var i løbet af 1870'erne efterhånden gået op for de fleste københavnere, at de boede i en storby; fortroligheden med byens liv, det gamle Københavns hjemlighed, var væk. Reaktionen var en epidemi, et omfattende udbrud af nervøsitet. Overlæge på Kommunehospitalets psykiatriske afdeling, Knud Pontopidan (1853-1916), beskrev i 1886 årsagen således: "For at forstaa de naturstridige Betingelser, under hvilke en Hovedstadsbefolkning lever, behøver man kun at sammenligne Totalbilledet af Livet i en stor By, saaledes som det viser sig paa Gader og Stræder, med Livet paa Landet. For den, der er vant til det sidste, gjør Forvirringen og Uroen, Synet af de ilsomt passerende Mennesker og Larmen af de forbifarende Vogne et ligefrem fortumlene Indtryk." Brolægning og kloakering havde ganske vist gjort det lettere at færdes, men byens voksende udstrækning betød, at transporten af mennesker og varer med sporvogne, jernbane og buldrende hestevogne steg.

Jens F. Willumsen: Montagnes Russes. 1890. Nasjonalgalleriet, Oslo ©. Den unge Willumsen har hentet sit motiv fra et forlystelsesetablisement i Paris. Navnet betyder rutsjebane, stiliseret i baggrundens blå linjer. Storbylivets farverige dynamik sammenstilles med dets ensomhed: Ingen af personerne er i kontakt med hinanden.

sen: Fanø Nordsøbad.
 Det danske Kunstindustri-
 1892 åbnede Fanø Nord-
 internationalt publikum,
 På stranden kunne bade-
 ekkeligt skjul lade sig befor-
 gerne med badevogne, men
 e attraktion var tydeligvis
 te nøgenhed, som bademo-

ndes' unge kone, Harriet,
 n Hetna på skødet. Ca.
 Brandes drak blåsyre efter
 at tiltrække sig sin mands
 hed og ville uden tvivl være
 behandling for dårlige ner-
 n ikke mod sin egen for-
 r død af giften.

At krydse gaden var ganske enkelt ikke det samme som tidligere, skriver Pontoppidan: "Man skal ikke blot see en Mængde Mennesker fare forbi sig, men man skal ogsaa være opmærksom paa, om der er nogen af Ens Bekjendte imellem; man skal ikke blot have Spektaklen af Vognene, men man maa ogsaa undvige dem; og paa denne Maade kan det at passere en Gade komme til at repræsentere et heelt Stykke Nervearbejde."

Menneskets nerver var fra naturens hånd indstillet på det fredelige liv på landet, men civilisationens rasende fremskridt betød en overanstrengelse af storbymennesket, der reagerede med nervesvækkelse, medmindre det altså havde nerver af stål, der kunne modstå belastningen.

"Det moderne Menneske lever i Omgivelser, hvor stadig mangfoldigere og mere sammensatte Indtryk, ofte fremmede og uventede, trænger ind paa ham og paavirker hans Nerverliv. Tiden har ogsaa for Sindets Modtagelighed brudt Skranker og Volde ned, vort Indre er som en aaben By, hvor ingen Fremmed kan formenes Adgang," som litteraten Axel Garde (1876-1958) skrev omkring århundredeskiftet.

"Nerver" skal forstås ganske konkret. Ifølge den moderne livsanskuelse udgjorde menneskets fysiologi grundlaget ikke blot for kroppen, men også psyken. I de kredse, der hyldede materialismen og ateismen, havde man ganske enkelt opgivet forestillingen om sjælen som selvstændigt fænomen og erstattet den med en teori om det menneskelige åndsliv som en gennemskuelig mekanik, der blot reagerede på sanseindtryk. Ifølge nervelægerne kunne et overmål af indtryk altså føre til ødelæggelse af nerverne.

Forfatteren og civilingeniøren Ludvig Feilberg (1849-1912) byggede en hel "Levelære" op på den antagelse, at mennesket var som en dampmaskine, og at en ny psykologi i princippet skulle formuleres med samme klarhed og præcision som termodynamikkens love. For Feilberg modsvarede nervebanerne de rør, der ledte dampen rundt i et lokomotiv, og det drejede sig derfor for mennesket om at bevare et bestemt tryk og at udlede det under regulerede forhold for at undgå overtryk og eksplosionsfare på den ene side og undertryk og svækket ydelse på den anden.

Det var dog ikke dampmaskinerne, der foranledigede de fleste sammenligninger, men derimod den endnu mere moderne kraftkilde, elektriciteten. Nervebanerne var som elledninger eller telegrafkabler, og den strøm, som løb igennem dem, blev i vid udstrækning opfattet som elektrisk og ikke – som hos Feilberg – som en gasform. Synspunktet blev underbygget af det allerede dengang klassiske forsøg, hvor musklerne i et afskåret frølår kan bringes til at trække sig sammen ved påvirkning med strøm fra et galvanisk element. Teorien egnede sig særlig godt til at beskrive et defekt nerverliv, for tidens elforsyning var usikker og telegraforbindelser ofte afbrudt.

*Hammershøi: Ung pige.
Hun er søster Anna Hammers-
Høi. Den Hirschsprunges Sam-
menhængende stil fremstod Ham-
mershøis typiske neurastheniker,
endog for den beskyldning
Vampyrnatur, der suger
de unge Pigers Kinder og
Livet". Som kritikerne Karl
Hofmann og v. De fleste anmeldere var
af denne hans debut på
Billedgalleriet i Berlin 1885.*

*Ward: Nervesystemet.
The Medical Library of Medicine,
Boston. Med en illustration som
et menneskeligt nervesystem
og læger også at have kort-
et kets psyke.*

Nervøsitet – også kaldet neurastheni eller nervesvækkelse – var en diagnose, der lod sig udlede af mange forskellige symptomer, og der herskede almindelig uenighed om dens karakter. Den adskilte sig generelt fra hysterien, der gerne blev forbundet med kvinders seksualitet. Mens hysterien kunne ytre sig som krampeanfald eller pludseligt udbrud af voldsom vrede, var neurasthenien snarere knyttet til lathed – endda ked-somhed – koncentrationsbesvær og søvnløshed. Meget væsentligt var det, at sygdommen også ramte mænd, der hermed vandt indpas på nerveli-delsernes område, som hidtil næsten udelukkende havde været forbeholdt kvinder.

Diagnosen var første gang blevet foreslået i 1869 af en amerikansk læge, G.M. Beard (1839-83). Han antog, at sygdommen skyldtes en overanstrengelse af nervesystemet på samme måde som et elektrisk kredsløb kan overbelastes, hvis der tilsluttes for mange apparater samtidig. Meget hurtigt vandt Beards skrifter udbredelse i Europa, og alle vegne fandt man et overvældende antal nervesvækkede mennesker. Den unge Sigmund Freud (1856-1939) skrev i 1887, at neurasthenien antagelig var den mest udbredte sygdom i samfundet overhovedet.

Som civilisationslidelse blev sygdommen knyttet stærkt til den fremherskende kultur, og man gjorde sig mange overvejelser over de forskellige nationaliteters disposition for lidelsen. Beard antog, at den var særlig amerikansk og især knyttet til protestantismen på grund af dens undertrykkelse af følelseslivet. Andre mente derimod, at den var udpræget sydlandsk, fordi følelseslivet dér syntes rigere. Ifølge Pontoppidan "er Frankrig dog mere Hysteriens Hjem og denne Sygdom fremtræder her i saa frodige Former, som vi ikke ere vant til at see under nordligere Breddegrader".

Som en sygdom, der var knyttet til tiden, stod den derfor også som et væsentligt aber dækket i en epoke, da fremskridtet stadig nød almindelig tillid. Benjamin Ward Richardssons *Diseases of Modern Life*, der var blevet oversat til dansk i 1879, omtaler selvfølgelig også nervøs overanstrengelse og finder den hyppigst forekommende "1, hos Personer, der beskæftige sig med Kunst, Videnskaber og Literatur; 2, hos Mænd, der tage ivrigt Del i det politiske Liv; eller 3, give sig af med Handel, Børsforretninger og Spekulationer; eller 4, hos Skoledisciple og Studerende, der drive deres Studier med altfor stor Iver". Andre mente dog, at de særligt udsatte var lønarbejdere i kontakt med den moderne teknik som jernbanearbejdere, typografer og selvfølgelig ikke mindst telegrafister.

Selvom neurasthenien blev taget meget alvorligt af tidens førende psykiatere, optræder diagnosen ikke særlig hyppigt som indlæggelsesgrund på hospitaler og klinikker. På frk. Lunds private *Pensionat for Sindssyge og Nervepatienter*, der havde til huse i en villa på Bülowvej på Frederiksberg, var der i 1887 indlagt i alt 11 patienter. Behandlingen bestod af

i i Jorcks Passage. Post og
2. Københavns nervecenter
6 telefoncentralen i Jorcks
inder fra gode hjem og høj-
er kunne finde ansættelse
stinder, hvis de vel at mær-
god høreelse og en klar stem-
ille sige, at de i hvert fald
ale dialekt.

ellig Kors Kilde.
kivet, Århus. Kurvand fra
stalterne blev markedsført
anprist for dets indhold af
ler og salte. Snart fandt
ilsatte frugtsaft og sukker,
erne sodavand var født.

assage, udsigt fra ballonen
i Tivoli, 1891. Københavns
I samtidens beskrivelser af
fremhæves den hektiske tra-
var nu ikke så voldsom
det fremgår af dette luftfoto
s mest befærdede strøg.

medicinering, kolde og varme bade, "Spadsereture, Spil og lidt Husflid" samt ikke mindst "moralsk Paavirkning", værdien af hvilken den tilsynsførende læge, Friedenreich, satte højt. Pensionatet husede adskillige alkoholister, en morfinist, en svensk dame med svære epileptiske anfald, et par stykker med melankoli og en enkelt syfilitiker, men ingen med diagnosen neurastheni. Billedet gentager sig, når man ser på store, offentlige institutioner som Københavns Kommunehospital eller Skt. Hans i Roskilde. Her optrådte betegnelser som "nervøs Konstitution" eller "Neurastheni" kun sjældent, i modsætning til lidelser som melankoli, hysteri eller følgesygdomme af alkoholmisbrug.

Neurasthenien blev først og fremmest betydningsfuld som et begreb, der forløste en følelse af utilpassethed blandt samtidens mennesker. Den gav en videnskabelig forklaring på de kvaler, som beboerne i den moderne storby måtte lide. På denne måde tjente sygdommen som en rubricering, der kunne give den ramtes situation en forklaring og dermed også gøre den meningsfuld. At have svage nerver blev om ikke socialt acceptabelt så dog så almindeligt, at man ikke faldt ud af det gode selskab. For de skønånder, der dyrkede dekadencen, kunne neurasthenien endda opfattes som udtryk for en særlig kunstnerisk følsomhed.

I en videre betydning blev neurasthenien afsæt for en diagnosticering af det syge samfund i almindelighed og en kritik af det moderne byliv i særdeleshed. Byen blev betragtet ikke alene som sygdomsfremkaldende, men som en sygdom i sig selv, som en forvokset byld på samfundets legeme. Problemet var, at familien ikke længere var den dominerende ramme om livet og derfor heller ikke længere kunne garantere den enkeltes legemlige og sjælelige helse. Især blev forlystelseslivet – herunder selvfølgelig også prostitutionen – betragtet som en fare, fordi det var blevet til en vare, der blev udbudt på linje med brændsel eller brød, og fordi det stjal tid fra samværet i hjemmet.

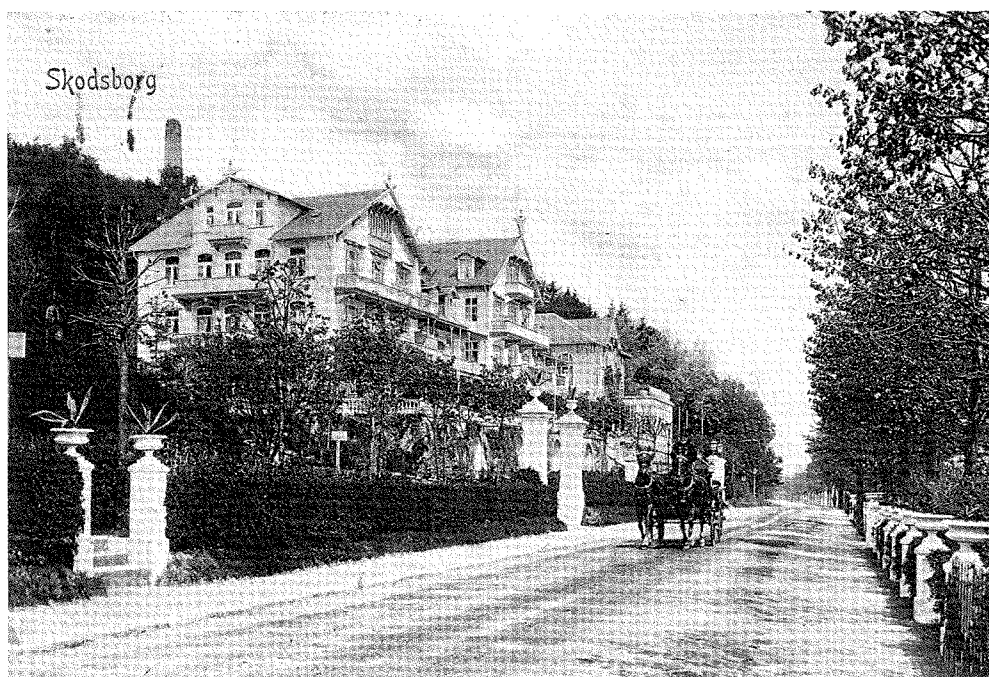
Kirkelige kredse angreb spørgsmålet moralsk og så bylivet som et brud på den oprindelige skabelsesorden. Neurasthenien muliggjorde imidlertid også en anskuelse af problemet fra en medicinsk-hygienisk synsvinkel, fordi denne betragtede dette overbud af adspredelser og underholdning som en væsentlig årsag til nedslidningen af nerverne. Det var som et narkotikum; der skulle stadig større doser til for at opnå en virkning.

I en af sine ugentlige feuilletoner til *Nationaltidende* beskrev Herman Bang (1857-1912) den mennesketype, der lever på at blive adspredt uden sand lidenskab, de blaserte københavnske småborgere i en nøddeskal: "Og naar de ere ødelagte, ere de ikke blevne det, fordi de have stærke Lidenskaber, de vide ikke en Gang, hvad Lidenskaber er, ikke fordi de have elsket, de have aldrig vidst, hvad det vil sige at elske – nei, det er fordi deres Liv er uden andet Indhold end det, deres Legemer kan skjænke det, deres Existens er en Jagt efter Sansefølelser, en Kjæde af

badhotel. U.å. Det Konge-
ke. Med daglig dampskibs-
il hovedstaden havde
badhotel de bedste beting-
ende et publikum blandt
landligere. Hotellet hav-
danseorkester og inden-
net svømmebassin.

r: Ved Maalet. 1895.

useum. Eksperter mente, at
dvirkede storbyens uheldi-
e på nervesystemet. For
var de helsebringende cy-
indet en kærkommen lejligh-
get samvær uden opsyn.

anet: Absintdrikkeren.
arlsberg Glyptotek. Absint
med en malurt, der mentes
vorlige nervelidelser. Ma-
ge har antagelig haft van-
it fatte sympati for denne
yme misbruger og nok sna-
et et symbol på den generel-
g af samfundslegemet: dege-

Sensualisme. Indtil de blive tredive Aar dyrke de mange Guder, naar de naa de tredive, gabe de over et Bord, hvis Nydelser maaske kunne give deres slappede Nerver lidt af deres Livlighed tilbage.”

Bang var ikke moralist. Han mente, at de svækkede nervers trang til stadig kraftigere påvirkninger medførte, at æstetisk nydelse blev afløst af effektjageri og ekvilibrisme. Den sande kunstner måtte være anderledes i samklang med sin tid, som han skrev: “Sundheden var Hemmeligheden hos tidligere Perioders Kunstnere, Nervøsiteten er Hemmeligheden hos vore Dages.”

Kuren for overanstrengte nerver var en flugt fra storbylivet. Enkelte som Edvard Brandes havde råd og anledning til at rejse til de prestigefyldte udenlandske kursteder. Resten af københavnernes med honette ambitioner og bare lidt penge tilovers “lå på landet” i sommersæsonen, det vil sige langs Øresunds kyst nord for byen. For husherren, der ikke kunne forsømme sine tjenstlige forpligtelser, var der daglig dampskibsforbindelse til byen eller tog fra Klampenborg, mens kone og børn rekreative sig med madkurv i Dyrehaven.

Det var i nogen udstrækning selvbedrag, for forlystelsesmarkedet flyttede straks med, og sommerlandet blev fyldt med badhoteller, danssepavilloner og gæstgiverier. Selvom skribenter som Herman Bang og Gustav Esmann (1860-1904) med deres skarptslebne storbyvid latterliggjorde det forlorne landliggerliv for de selvsamme læsere, der dyrkede det, var trangen til at komme ud af byen så stærk, at traditionen har overlevet til i dag.